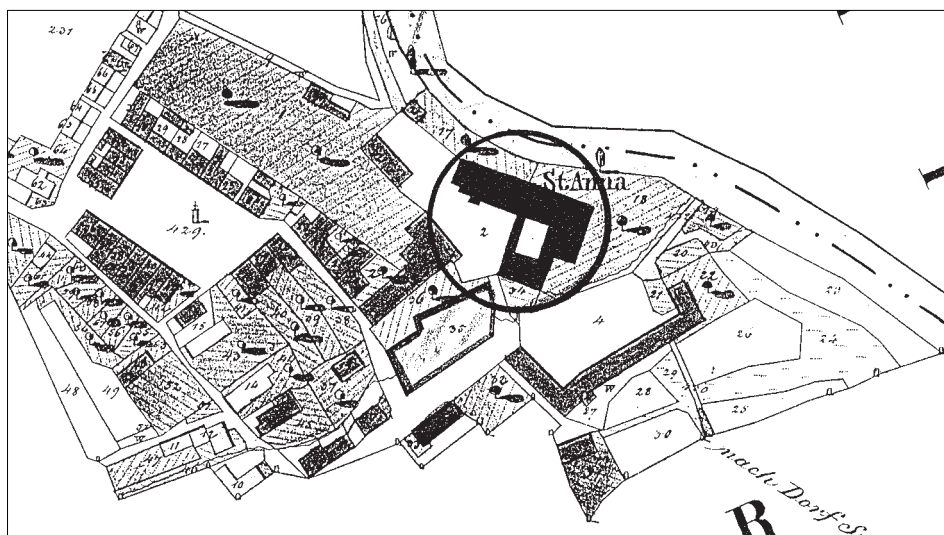


NOVÉ POZNATKY O STAVEBNÍM VÝVOJI ZÁMKU (JEZUITSKÉ REZIDENCE) V ŽIRČI

JAN PEŠTA



Obr. 1: Žirč (okres Trutnov), císařský otisk k mapě stabilního katastru z roku 1841. Kraj Hradecký, katastr Žirč - Mkt. Schurz (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru v Praze, sign. 4610).

Zámek, v minulosti jezuitská rezidence v Žirči (okres Trutnov), není památkou neznámou. Rozsáhlý areál s monumentálním barokním chrámem sv. Anny nemohl zůstat stranou zájmu uměleckých historiků. Poměrně velkou pozornost mu věnuje soupisová literatura.¹⁾ V obou dílech byl kromě četných fotografií publikován též půdorys stavby, ovšem bez pokusu o analytické vyhodnocení stavebního vývoje. Svě heslo Žirč našla i v základních korpusech o feudálních sídlech.²⁾ Překvapivě ji však opomíjí moderní oborová encyklopedická literatura, věnovaná jak zámekům, tak klášterům.³⁾ Na vině může být dvojí změna funkce objektu, který nejprve sloužil jako zámek, poté jako jezuitská rezidence a po zrušení řádu opět jako zámek.

Hodnocení stavebního vývoje se u starších autorů příliš neliší. Všeobecně převládá názor, že dnešní budova je v podstatě barokní novostavba, realizovaná s částečným využitím zdiva staršího objektu.⁴⁾ Probíhající rekonstrukce východního a severního křídla vyvolala potřebu provedení alespoň orientačního stavebně-historického průzkumu. Dílčí zásahy do dispozice i běžné stavební práce poskytly řadu nových informací, podstatně rozšiřujících dosavadní znalosti zejména o nejstarší renesanční stavební etapě. Zvláště významný byl nálezný renesančních kleneb a stropů v přízemí, skrytých nad novodobými podhledy. Z výsledků průzkumu čerpají závěry tohoto příspěvku.⁵⁾

Dějiny objektu jsou poměrně podrobně známy především díky A. Sedláčkovi,⁶⁾ připomeňme tedy jen základní informace. Ves Žirč (v minulosti též Žureč, německy Schurz) je poprvé bezpečně doložena až k roku 1438.⁷⁾ Dle starší tradice zde existoval již v 11. století dvorec pražských biskupů s kaplí, kterou měl posvětit biskup Jaromír.⁸⁾ Tato in-



Obr. 2: Žirč, celkový pohled na budovu zámku – jezuitské rezidence od jihozápadu. Vnější fasády západního a jižního křídla jsou výsledkem neobarokní úpravy z roku 1906 (všechny snímky autor, 2002).

formace se zakládá na zápisu v Kosmově kronice k roku 1070, podle něhož „Dne 8. června posvětil biskup Gebhart (Jaromír) svůj kostel v novém dvoře v Žerčíněvsi“. ⁹⁾ S největší pravděpodobností ovšem Žerčíněves nelze ztotožnit s dnešní Žirčí, ale se Žerčicemi u Mladé Boleslavi.

Počátky feudálního sídla v Žirči jsou nejasné. Vzhledem k používanému predikátu „z Žirče“, „na Žirči“ apod., doloženému v 15. století, je zřejmé, že ve vsi musela již v tomto období existovat tvrz či jiné sídlo (v letech 1448, 1459 a 1461 se připomíná Budiš ze Žirče, roku 1450 Hynce či Hyněk, Henic, Heinc ze Žirče).¹⁰⁾ Později Žirč drželi bratři Václav a Jiřík Temrycové z Mosazného, kteří prodali ves majiteli blízkého Dubence Žibřidovi Kordulovi ze Sloupna a na Dubenci. Tvrz je poprvé výslovně uváděna u příležitosti prodeje statku roku 1482. Podle A. Sedláčka byli její majitelé zavázáni manstvem k Trutnovu. V letech 1500 až 1501 se uvádí Jan Strachovský ze Sloupna a na Žirči.¹¹⁾

Roku 1501 koupil Žireč Jan Litoborský z Chlumu, roku 1506 jej však prodal spolu s Žireckou Podstrání (dříve Cilmov) a Borcem Jindřichovi Berkovi z Dubé. Při té příležitosti se v Žirči připomíná tvrz a dvůr. Roku 1512 Jindřich Berka prodal Žireč s tvrzí a příslušenstvím majiteli sousedního panství Choustníkovo Hradiště Burianovi Labufovi ze Švamberka. Po Burianově smrti roku 1513 Žireč a Hradiště zdědil Kryštof ze Švamberka. Na jeho žádost dne 14. prosince 1514 král Vladislav Jagellonský propustil Žireč z manství.

Krátce nato došlo k rozdělení žirečského statku na více dílů, jejichž držitelé se střídali. Kromě Jiřího Berky z Dubé se zároveň připomíná také Natanael Černín z Černína a bratři Jan Burian, Zikmund a Achylles Andělové z Ronova. Od nich roku 1524 nebo 1526 Žireč koupil Jiřík Gersdorf z Gersdorfu a na Cholticích, který se pak psal na Žirči. Jiřík Gersdorf prodal tento statek (tvrz, dvůr a ves Žireč) roku 1539 Adamovi Zilvárovi (Zylvarovi) z Pilníkova na Břečtejně.

O stavební podobě nejstarší tvrže nevíme nic určitého. Vzhledem k celkové urbanistické situaci je nepochybné, že musela stát na břehové terase nad Labem, s velkou pravděpodobností nad mělkou úžlabinou jeho pravobřežního přítoku, tedy přibližně v místě dnešní budovy zámku. Tato terénní situace byla bezpochyby nejvýhodnější pro obranu, i když mohla přinášet i některá rizika, jak naznačuje zpráva o katastrofě roku 1581. Tehdy se polovina tvrže zřítila do Labe. Z toho vyplývá, že alespoň část staveniště musíme předpokládat poněkud severněji, v místě dnešního řečiště.

V organismu dnešní budovy se nepodařilo identifikovat ani jeden architektonický článek či konstrukci prokazatelně středověkého původu. Jedině půdorysně šikmá zeď sklepních místností v jižním traktu severního křídla se vymyká jinak důsledně pravoúhlému rastru ostatních konstrukcí. Veškeré okolní zdi, bezesporu renesančního stáří, jsou s ní ale prokazatelně svázány. Vysvětlením této anomálie by snad mohlo být, že zeď se vyhýbala nějakým starším konstrukcím, které zde existovaly ještě v době stavby. Čistě hypoteticky si lze představit např. segment oválného obvodu starší hradby, která zde zbyla po destrukci severní poloviny tvrže a byla odstraněna teprve během stavby suterénu nového renesančního zámku.



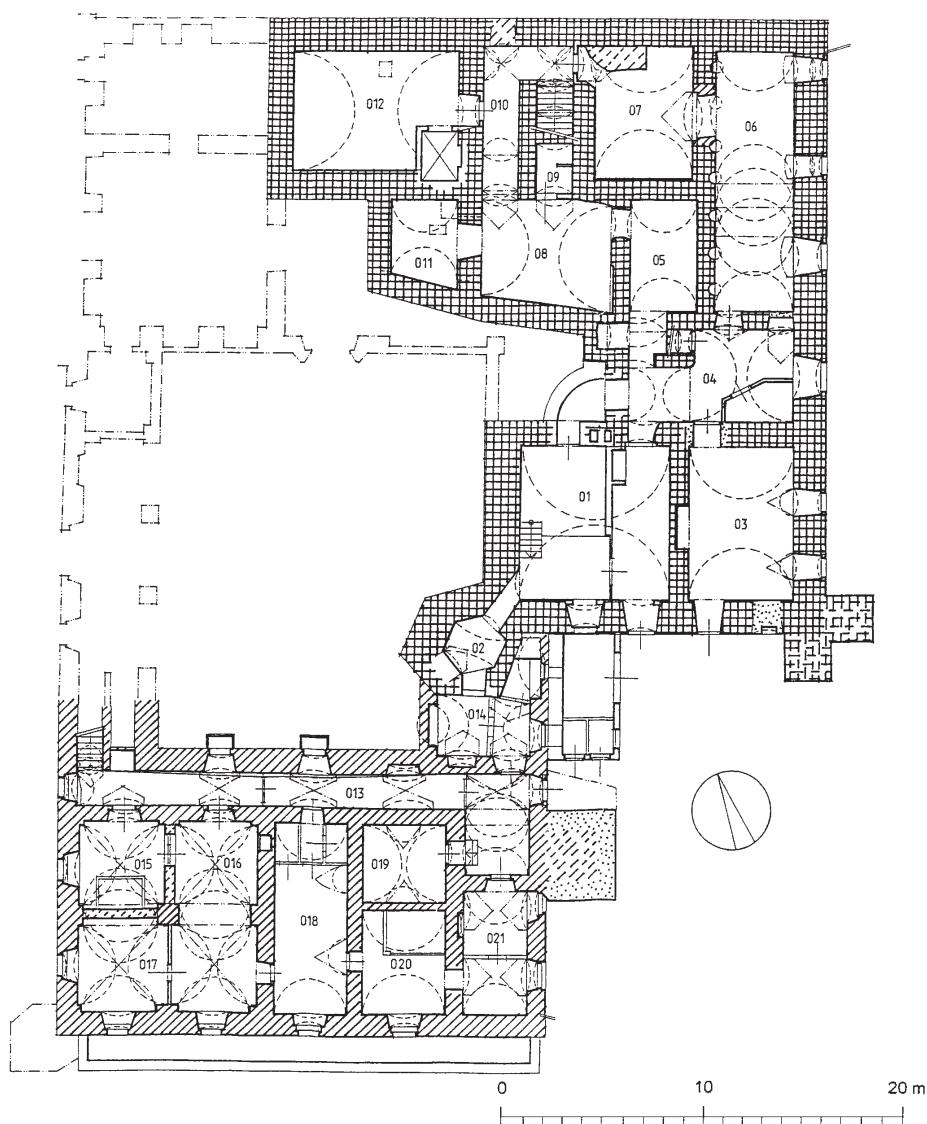
Obr. 3: Žireč, východní křídlo zámku – jezuitské rezidence.



Obr. 4: Žireč, nádvoří zámku – jezuitské rezidence, pohled do jihovýchodního rohu. Vlevo je snižený zbytek šestiboké nárožní věže renesančního zámku.

Rod Zilvárů držel Žireč až do pobělohorských konfiskací. Ještě za Adamova života Žireč (nebo její část) držel Adamův syn Kryštof, po něm Jan a nakonec Karel. Za jejich panování byl statek dále rozšiřován. Po smrti Karla roku 1580 Žireč zdědil jeho strýc Adam Zilvár, významná osobnost reformační humanistické šlechty a příznivec Daniela Adama z Veleslavína. Adam zemřel 15. února roku 1594 nebo 1597, pochován byl v kostele (resp. kapli?) u tvrže. Jeho náhrobek ale později jezuité odstranili. Statek Žireč zdědili synové Adam a Jan, který se psal „Jan Zilvár ze Silbrštejna a Pilníkova na Žirči“.¹²⁾

Uvedená přírodní katastrofa z roku 1581, při níž se polovina tvrže zřítila do Labe, přinesla nutnost celkové obnovy. Stavebníkem nového renesančního zámku se stal Adam Zilvár se svou manželkou Annou, rozenou z Gryspeku. Společenské postavení a jmění stavebníků umožnilo stavbu



Obr. 5: Žirč, zámek – jezuitská rezidence. Půdorys sklepů 1 : 100 s vyhodnocením stavebního vývoje. Křížkováně – renesanční zámek Zilvárů, po roce 1581; šrafováně – barokní stavba jezuitské koleje, po roce 1652; tečkovaně – úpravy po zrušení řádu a romantická a eklektická přestavba na zámek za Wagnerů a Ettrichů ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století; neznačeno – novodobě. Prerušovaná šraflura značí hypotetické časové zařazení. Legenda platí i pro další plány. 01 až 05 a 07 až 012 – sklepy renesančního zámku; 06 – bývalá konírna; 013 až 021 – polosuterén barokní přístavby jižního křídla (všechny půdorysy jsou vyhotoveny na podkladě dostupné plánové dokumentace z roku 2002 – ing. arch. Jan Falta, ing. Petr Jošt. Doplňil, doplnil, upravil a kreslil autor, říjen 2002 – leden 2003).

náročné, reprezentativní a monumentální zámecké budovy. Vzhledem k velkému rozsahu renesančního objektu ale nelze vyloučit, že stavba se mohla protáhnout až do prvních desetiletí 17. století. Starší hypotéza, že by stavbu mohli realizovat až jezuité,¹³⁾ je zcela vyloučena. Severní a východní křídlo totiž vykazuje rysy světské zámecké budovy a naopak zcela postrádá dispoziční prvky jezuitských kolejí (dlouhé chodby s řadou cel apod.).

Renesanční zámek na půdorysu písmena „L“ zaujímal rozsah dnešního severního a východního křídla. Východní křídlo bylo v jihozápadním rohu doplněno šestibokou věží. Komunikačním jádrem dispozice se v přízemí i patře stala široká síň rovněž na půdorysu písmena „L“. V přízemí měla tato síň podobu otevřené arkády (se dvěma oblouky v severním křídle a jedním ve východním křídle). Oblouky byly svedené na masivní hranolové pilíře z tesaných pískovcových kvádrů. Z arkádové otevřené vstupní síně v přízemí vychá-

zelo dlouhé dvouramenné schodiště do sklepa a patra.

Na arkádovou síň navazovala řada místností. Přízemí bylo s výjimkou místnosti v jihovýchodním nároží východního křídla (č. 114+115) patrně v celém rozsahu zaklenuto. Zatímco většina místností (sín č. 101, místnosti č. 104+105, 112, podvěžní místnost č. 116) měly běžné hřebínkové valené klenby s trojúhelníkovými výsečemi, místnost v jihozápadním nároží severního křídla (č. 102) byla zaklenuta náročnou klášterní výsečovou klenbou s hvězdicovým hřebínkovým vzorem. Jejím protípólem byla místnost v jihozápadním nároží východního křídla (č. 113), zaklenutá klášterní klenbou bez výsečí.

Navazující místnost v jihovýchodním nároží přízemí (č. 114+115) měla trámový strop s deskovým záklopem. V prostoru nad novodobým podhledem byly zjištěny jednoduše okosené stropní trámy, na horní straně opatřené dlaby po krycích listách záklopu. Podobu klenob či stropů v místnostech v severovýchodním nároží se zatím nepodařilo zjistit. Vzhledem k velkému výškovému rozdílu mezi dnešním stropem přízemí a podlahou patra lze však odůvodněně očekávat, že i zde se dochovaly renesanční klenby či stropy.

Rekonstruovat funkci jednotlivých prostor není na základě současných znalostí možné. V přízemí se bezpochyby nacházely jak místnosti reprezenta-

tivní s náročnými řešeními klenbami, tak i nutné doplňkové provozy. V místě styku severního a východního křídla (dnes místnosti č. 107+108) snad byla kuchyně, která ovšem nesloužila již k vytápění okolních prostor, ale výhradně k přípravě jídla. Vytápění zajišťovala od počátku kamna, obsluhovaná z kamenných portálků (jeden byl při rekonstrukci zjištěn v severozápadním rohu arkádové chodby).

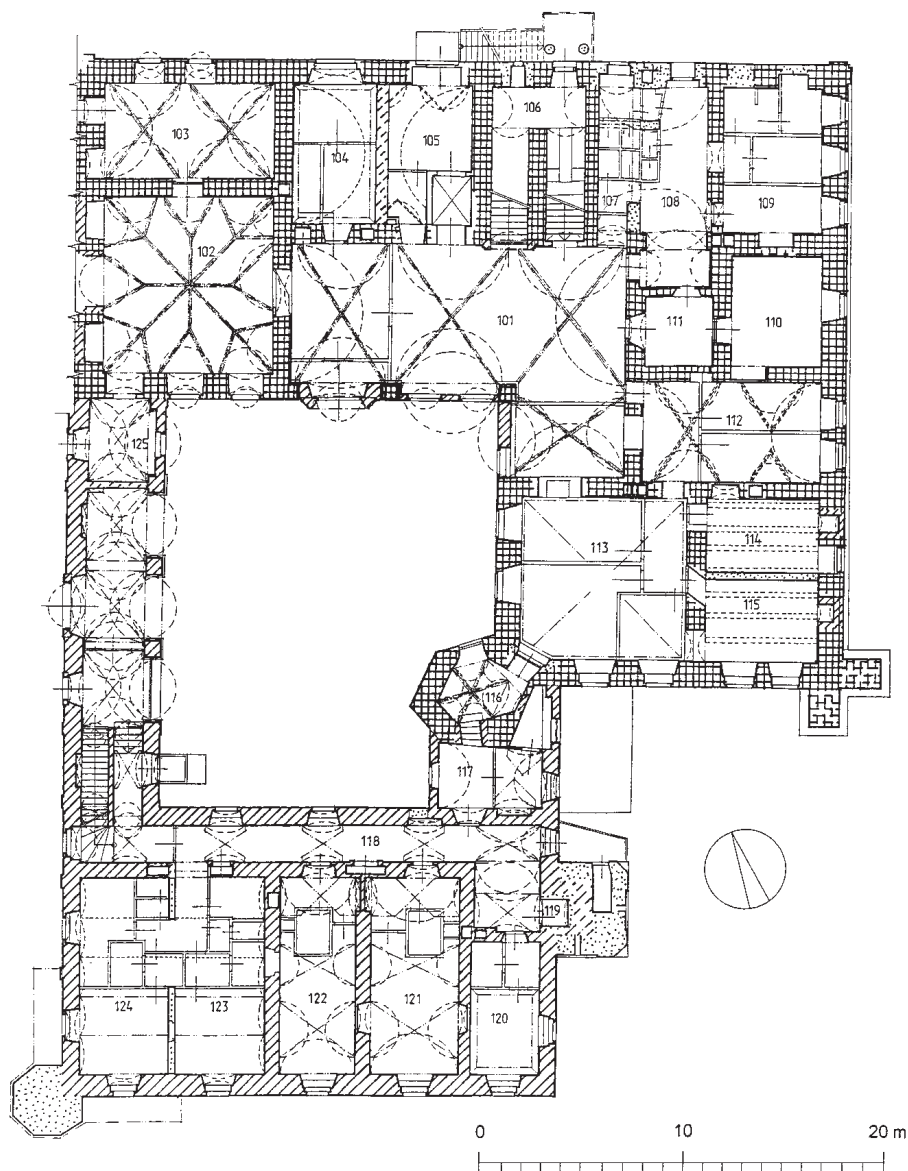
Sklep byl přístupný jednak hlavním dvouramenným schodištěm a jednak patrně též z východního ramene arkádové chodby, schodištěm do dnešní místnosti č. 04 (v místě pozdějšího topeniště teplovzdušného vytápění). Dispozice suterénu v podstatě opakovala půdorysný rozvrh přízemí s tím rozdílem, že arkádová chodba byla podsklepena jen z části (místnosti č. 08 a 011). V suterénu byly situovány výhradně hospodářské prostory. Celá dispozice sklepů působí zcela homogenním dojmem. Díky tomu, že většina stěn je bez omítek, lze bezpečně prověřit, že všechny stěny

jsou svázané beze spár. Z toho vyplývá, že sklep v celém rozsahu vznikl jako výsledek jediné, renesanční etapy. Je možné, že již v první etapě byla v dlouhé místnosti v severovýchodním nároží (č. 06) situována konírna. To by však vyžadovalo zpřístupnění této místnosti přímo z exteriéru, což mohlo být v rozporu s požadavky na obranu objektu. Suterén byl v celém rozsahu zaklenut valenými cihelnými klenbami, s výjimkou místnosti č. 012, v níž byla klenba v dolní části kamenná (ovšem prokazatelně současná s ostatními klenbami).

O dispozici patra renesančního zámku máme podstatně méně informací. Lze však předpokládat, že byla obdobná jako dispozice přízemí. Patro bylo zřejmě od počátku v celém rozsahu plochostropé, s výjimkou místnosti v jihovýchodním nároží (č. 212) a snad i sousední místnosti (č. 211). Ta má dnes plochou klášterní klenbu nejasného stáří. Nelze vyloučit, že může být ještě renesanční (obdobně jako klášterní klenba na stejném místě v přízemí), jako pravděpodobnější se ale zdá, že klenba je mladší, snad z doby celkové opravy po požáru roku 1825. Podobu odpovídajících místností na západním konci severního křídla neznáme, protože zde došlo k velkým změnám v souvislosti s přístavbou klášterního kostela.

Obtížnější je určit vzhled fasád. Dnešní rozvrh otvorů má bezpochyby základ v renesanční stavební etapě. Okna mohla mít kamenná neprofilovaná ostění (jedno je zachované zazděné v severním průčelí, obdobná ostění mají sklepní okénka). Stopy starších omítkových úprav nebyly zjištěny, s výjimkou fragmentů kletované omítky na východní fasádě. Je pravděpodobné, že renesančního původu je také soklová římsa na východním průčelí, sestavená z půlkruhových cihelných tvarovek a snad i opěráky v jihovýchodním nároží. Stavba budila dojem pevnostní architektury, umocněný strohým vzhledem průčelí i šestibokou nárožní věží.

Určité problémy nám přináší historická informace o kapli, v níž měl být situován náhrobek utrakvisty Adama Zilvára. Kaple buď mohla mít podobu samostatné stavby (snad v místě dnešního kostela), nebo mohla být situována v interiéru. Nabízí se některá z místností na západním konci severního křídla – buď velká čtvercová prostora s bohatou síťovou klenbou (č. 102), nebo dnešní kaple v severozápad-

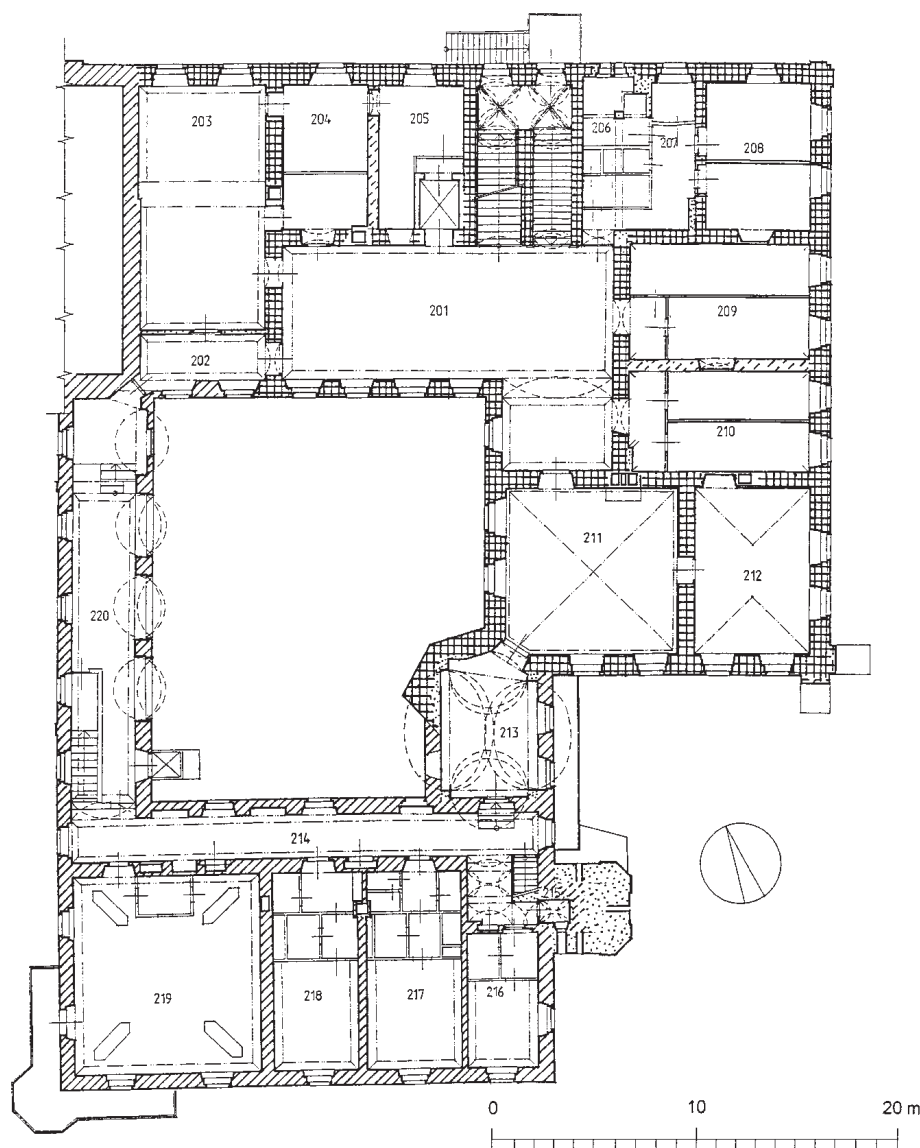


Obr. 6: Žireč, zámek – jezuitská rezidence. Půdorys přízemí 1 : 100 s vyhodnocením stavebního vývoje. 101 – vstupní hala (původně otevřená arkádová vstupní síň); 102 – místnost s renesanční klášterní klenbou; 103 – kaple; 104 + 105, 107 + 108, 112 a 113 – místnosti s nově odhalenými renesančními klenbami; 114 + 115 – místnost s nově odhaleným renesančním trámovým stropem, 109 až 111 – místnosti s předpokládanými renesančními klenbami či stropy, dosud neodhalenými; 116 – podvěží; 117 až 124 – barokní přístavba jižního křídla.

ním nároží, sklenutá valenou klenbou se styčnými výsečmi (č. 103).

Podobu případné další zástavby areálu neznáme. Poloha nárožní věže dokládá, že v renesanční době dosud neexistovala žádná stavba na jižní straně dvora v místě přiléhajícím k hlavní zámecké budově, ani zde nebyla plánována. Můžeme však předpokládat, že hlavní budovu na půdorysu písmena „L“ doplňovala obvodová zeď, uzavírající přibližně čtvercový dvůr.

Zámek mohl být, alespoň formálně, opevněn zemními fortifikacemi. Příkop lze předpokládat na lépe přístupných stranách (jižní a západní), zatímco východní strana byla chráněna přírodní úžlabinou a severní strana srázem k Labi. Čistě hypoteticky se lze domnívat, že do někdejšího příkopu byl vestavěn suterén mladšího jižního křídla, podsklepeného v celém rozsahu. Vstup do uzavřeného dvora zámku se mohl nacházet buď přibližně v místě dnešní brá-



Obr. 7: Žiřetice, zámek – jezuitská rezidence. Půdorys patra 1 : 100 s vyhodnocením stavebního vývoje. 201 – chodba; 211 – místnost s klasicistní (?) klášterní klenbou s neorenesanční malovanou výzdobou; 212 – místnost s renesanční neckovou klenbou; 213 – spojovací krček s klasicistní placovou klenbou; 214 až 218 – barokní přístavba jižního křídla; 219 – spojená místnost s eklektickou alegorickou malovanou výzdobou; 220 – spojovací chodba v patře západního křídla.

ny, nebo na jižní straně, formálně střežené šestibokou věží. K případné obraně mohl přispívat i rybník, doložený mapou stabilního katastru z roku 1841.

Renesanční žiřečský zámek přestavoval po přestavbě pohodlné, poměrně náročně vybavené sídlo. Jako východisko jeho dispozice lze považovat obytnou jednotku progresivního typu, obsahující řadu obytných místností vytápěných nepřímo z chodby či arkády přes příkladací portálky, vybavené tahovými komíny. Tím se liší od starších „středověkých“ typů obytné dispozice (užívaných ještě hluboko do renesance v méně náročném prostředí venkovských feudálních sídel), u nichž přežívalo vytápění obytných místností prostřednictvím černé kuchyně či soustavy kuchyní.

Téměř identické půdorysné uspořádání měl pozdně renesanční zámek v Prunéřově na Chomutovsku, zbořený v 80. letech 20. století kvůli těžbě uhlí. Prunéřovský zámek měl rovněž dvoukřídlý půdorys, s arkádovou chodbou v přízemí, která obdobně jako v Žirči nedosahovala až ke kon-

cům jednotlivých křídel. Neměl sice nárožní věž, jinak ale byla jeho dispozice se žiřečským zámekem prakticky totožná, včetně polohy a počtu jednotlivých místností a umístění schodiště. Prunéřovský zámek byl pozdně renesanční novostavbou, podle literatury patrně z doby po 1623 (kolem roku 1630).¹⁴⁾ Velmi podobnou, ač poněkud redukovanou a skromnější dispozici měl rovněž zámek v Jilemnici. V nároží dvoukřídlé budovy byla situována reprezentativní místnost s neckovou klenbou a napojenou vysokou šestibokou věžicí.¹⁵⁾ Další analogii je dvoukřídlý renesanční zámek Václava Budovce z Budova v Mnichově Hradišti.¹⁶⁾

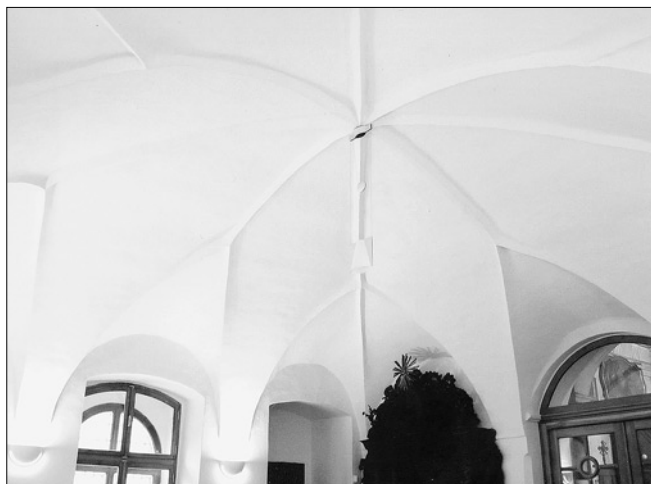
V případě českých renesančních zámků je obvyklé, že arkádová chodba probíhá na celou délku křídla. Řešení se zkrácenou arkádovou chodbou (resp. otevřenou vstupní síní), doložené v Žirči a v obdobném provedení i v Prunéřově, ukazuje na úspěšnější, ale zároveň dispozičně vyspělejší variantu, která by snad mohla souviset s importem severské renesance. Pro ni bylo cizí „italské“ dispoziční řešení s dlouhými otevřenými arkádovými loggii, do našich klimatických podmínek nevhodnými. Dalším článkem dispozice, zasluhujícím pozornost, je šestiboká nárožní věžice. Také nástup polygonálních věží zejména u severočeských zámků (Vrchlabí) můžeme spojit s vlivy severské, resp. saské renesance.

Jan Zilvár přišel o veškeré jmění roku 1620 za účasti na stavovském povstání, sám se zachránil útekem ze země. V nepřítomnosti byl odsouzen ke ztrátě hrdla, cti a majetku. Dne 8. července 1622 konfiskovaný statek Žiřetice koupila Marie Magdalena Trčková z Lobkovic, která později přikoupila i Choustníkovu Hradiště. Roku 1634 přešel při tzv. trčkovském procesu nazpět do rukou komory. Již Ferdinand II. přislíbil roku 1621 Žiřetice dolnorakouským jezuitům, později jim namísto toho dal peněžitý dar. Teprve jeho syn Ferdinand III. daroval Žiřetice roku 1635 jezuitskému noviciátu u sv. Anny ve Vídni.¹⁷⁾ Jezuité se natrvalo v Žirči usídlili roku 1652. Západně od rezidence založili nové městečko s pravidelným obdélníkovým náměstím, které roku 1689 obdrželo od císaře Leopolda I. městská práva.¹⁸⁾ Ze Žiřetice byl spravován též statek Žacléř, patřící rovněž vídeňskému noviciátu jezuitů u sv. Anny.

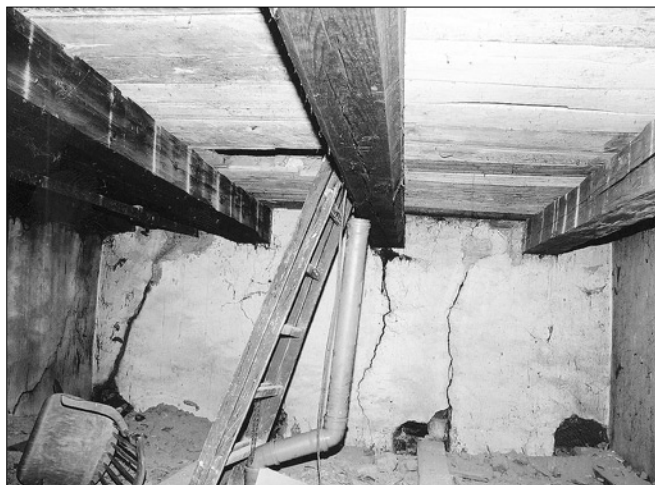
O průběhu přestavby někdejšího zámku nemáme bližší informace. Je zřejmé, že jezuité nejprve adaptovali vlast-



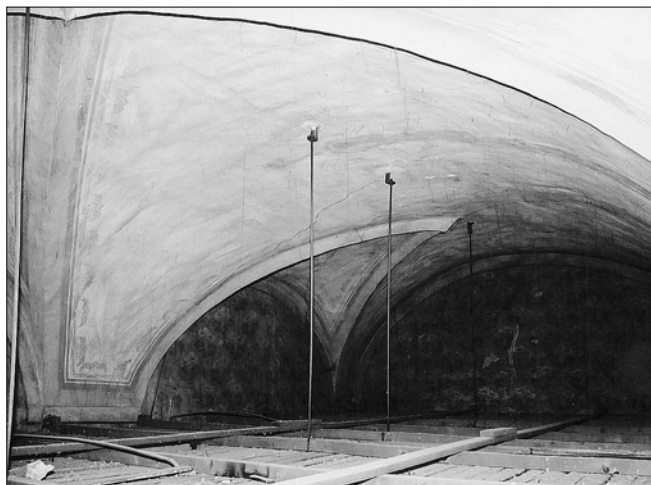
Obr. 8: Žižď, zámek – jezuitská rezidence. Vstupní hala v přízemí – původně otevřená arkádová vstupní sň, celkový pohled od západu.



Obr. 9: Žižď, zámek – jezuitská rezidence. Renesanční necková klenba v místnosti na jihozápadním nároží severního křídla, přiléhající k baroknímu kostelu sv. Anny.



Obr. 10: Žižď, zámek – jezuitská rezidence. Nově nalezený trámový strop nad místností v jihovýchodním nároží východního křídla. Na horních hranách trámů jsou patrné dlaby po krycích lištách záklopu.



Obr. 11: Žižď, zámek – jezuitská rezidence. Renesanční valená klenba nad místností č. 112 v přízemí východního křídla

ní starou budovu zámku, která sice nesplňovala požadavky řádového života, ale bylo jí možné s určitými úpravami využít. Dodnes intaktní dispozice renesančního zámku v suterénu a přízemí naznačuje, že úpravy zámecké budovy nebyly příliš rozsáhlé. Hlavní pozornost jezuitů se totiž bezpochyby soustředila nikoli na přestavbu koleje, ale na stavbu monumentálního konventního chrámu sv. Anny, realizovaného v letech 1668–1698 a vysvěceného roku 1703.¹⁹⁾ Jeho dispozice odráží ve zredukované podobě vzor ústředního řádového kostela Il Gesu v Římě.²⁰⁾ Již v době raného baroka druhé poloviny 17. století, v návaznosti na stavbu chrámu, byly dvě místnosti na západním konci severního křídla upraveny na kaple.

V souvislosti s přístavbou chrámu bylo nutné provést zásahy do dispozice patra budovy. Kvůli zřízení kruchty byla postavena nová dělicí zeď mezi kostelem a budovou rezidence, posunutá oproti původní obvodové zdi poněkud k východu, nad klenby přízemí. Patrně již na počátku jezuitských úprav byly zazděny do té doby otevřené arkády v přízemí, čímž vznikl provozu rezidence lépe vyhovující vstupní vestibul. Snad současně byly v místnostech přiléhajících ke schodišti zřízeny záchody. Pozůstatkem druhotné vestavby záchodů je velký blok zdiva (snad substrukce odpadní

šachty) ve sklepe (č. 07). Další drobné zásahy byly provedeny v suterénu.

Do 60.–80. let 17. století můžeme také datovat vznik nového portálu na původní renesanční schodiště z vestibulu do patra. Portál edikulového typu s toskánskými pilastry je završen rozeklaným trojúhelníkovým frontonem, s velkou mušlí a rozvilinou v supraportě. Na své dnešní místo byl vložen zjevně druhotně, jak nasvědčují přisekané kápě renesanční klenby.

Dílem mladších úprav je hlavní vstupní portál, vložený do zazdívky arkády severního křídla. Portál je kvalitní umělecké dílo, pro které se nepodařilo nalézt přímou analogii. Velmi zajímavé je zejména tvarové řešení vykrajovaného nástavce s vloženým okénkem ve tvaru čtyřlístu, což připomíná některé gotizující tendence v české barokní architektuře. Portál se svou náročností zcela vymyká běžné strohé kamenické práci na objektu rezidence. Jeho datování je samo o sobě problematické. Podle použité páskové ornamentiky na ostění můžeme uvažovat o rámcové dataci do první poloviny 18. století, naproti tomu charakter nástavce s vázou odpovídá spíše pokročilé druhé polovině 18. století. Starší literatura portál rámcově datuje do rozmezí let 1720–1740.²¹⁾ Nelze dokonce zcela vyloučit ani vznik portá-

lu během neobarokních úprav na počátku 20. století, i když opracování a míra poškození kamenného ostění svědčí spíše o dataci ranější. V úvahu také připadá možnost druhotného použití portálu, případně přenesení části ostění z jiné stavby a jeho doplnění o nástavec.

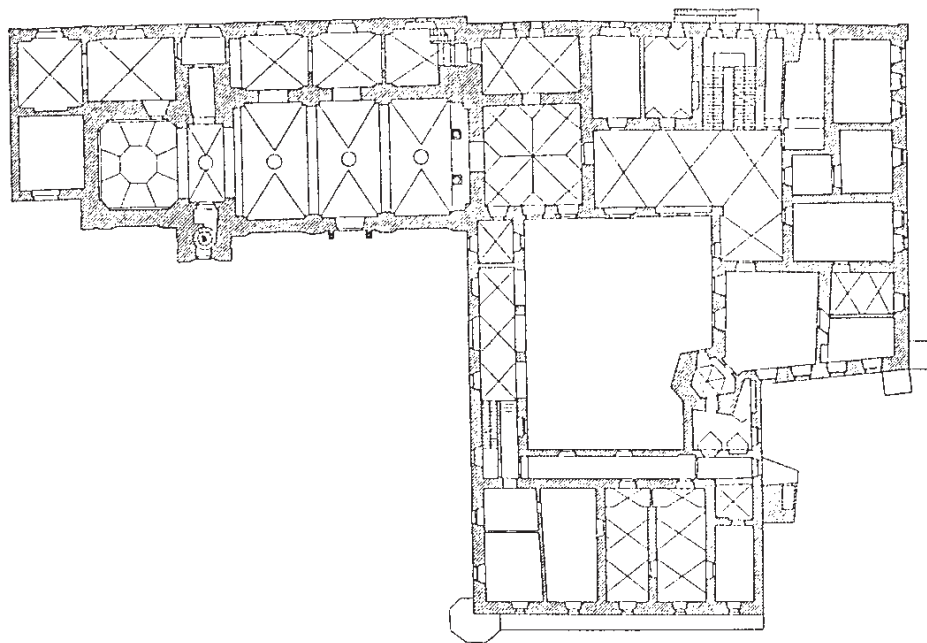
Mnoho otázek vzbuzuje pozdější informace o existenci druhého patra a věže. V literatuře se uvádí, že „tvrz“ byla přestavěna a rozšířena o „horní“ poschodí (v němž měla být měla řádová škola a byty učitelů a faráře) a o věž.²²⁾ Dnešní budova ovšem nenasvědčuje, že by někdy existovalo ještě standardní druhé patro, kromě stop schodů nad klenbou schodiště na půdu. K zodpovězení této otázky se nabízí dvě možnosti. Buď mohlo být uvedené druhé patro vestavěno do krovu (což by současně odpovídalo pozdější informaci o zániku patra při požáru roku 1825), nebo je interpretace mylná a uvedené prostory byly situovány v prvním patře (tedy druhém nadzemním podlaží).

Patrně teprve po dokončení chrámu a jeho výzdoby, která se protáhla až do prvních desetiletí 18. století, se pozornost obrátila také k dostavbě koleje. Snad až v průběhu první poloviny 18. století byla realizována přístavba jižního a západního křídla. Nelze však zcela vyloučit i stavební činnost ve starším období – v literatuře se uvádí dnes nezjištěná datace 1669 „na jihozápadním nároží“.²³⁾

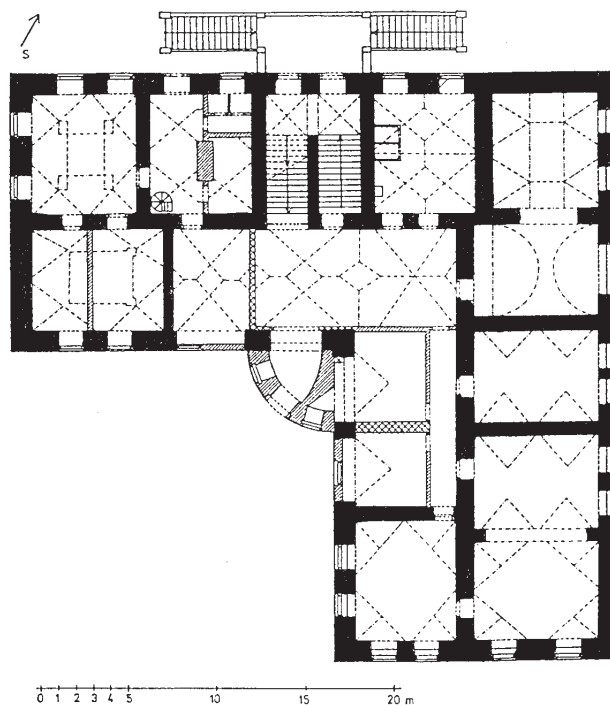
Nové jižní křídlo bylo patrové, v celém rozsahu podsklepené. Dispozice na rozdíl od přestavěné zámecké budovy již plně odpovídá standardu jezuitských kolejí a profesních domů. Na úzkou průběžnou chodbu v severním traktu navazovala v každém podlaží řada pěti cel – v přízemí a suterénu (který sloužil částečně hospodářským účelům) klenutých, v patře plochostropých. Z východního zalomeného konce chodby byla snad již tehdy přístupná záchodová věž. V novém jižním křídle se objevují valené klenby s pětibokými i s trojbokými výsečemi. Z kamenických detailů připomeňme příkladací portálky v přízemí a patře, portálky s nadsvětliky v suterénu a vstupní portálek ve východním průčelí, s lištovými negativně odstupněným ostěními s uchy. Všechny detaily a konstrukce potvrzují předpokládanou dataci do první poloviny 18. století.

Nové západní křídlo mělo podobu spojovací arkádové chodby se schodištěm, snad původně v přízemí i v patře otevřené. Arkáda byla v přízemí klenutá, v patře plochostropá. Z detailů připomeňme poměrně strohý hlavní vjezdový portál s ostěním členěným vykrajovanými rámci. Po stranách jsou dva vstupní portálky, které svým řešením odpovídají charakteru kamenické práce v jižním křídle.

Po zrušení jezuitského řádu roku 1773 byla stavba sekularizována. Ze Žirče bylo spravováno rozlehlé státní žirečsko-zacléřské panství, jehož výtěžky byly poskytovány českému exjezuitskému studijnímu fondu. Proměna kole-



Obr. 12: Žirč, půdorys přízemí kostela sv. Anny a zámku – jezuitské rezidence (převzato z: E. Poche, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Královédvorském*. Praha 1937).



Obr. 13: Prunéřov (okres Chomutov). Půdorys přízemí zbořeného zámku, se schematickým vyhodnocením konstrukcí (převzato z: J. Úlovec, *Zaniklé hradby, zámky a tvrze Čech*. Praha 2000, s. 238. Upravil autor. Černě vyznačen předpokládaný rozsah pozdně renesančního zámku).

je na správní budovu nevyvolala s výjimkou dílčích zásahů do dispozice nutnost větších investic. Větší úpravy si vyžádaly až dvě události v první třetině 19. století. Roku 1825 budova vyhořela,²⁴⁾ po požáru vznikl typologicky ještě barokní hambalkový krov s ležatou stolicí, dále všechny stropy v prvním patře a snad i výše zmíněná plochá klášterní klenba v rohové místnosti č. 211. Téhož roku bylo panství ve veřejné dražbě prodáno, novým majitelem se stal pražský měšťan Martin Wagner, zeť Jakuba Veitha²⁵⁾ (uvádí se též datum 1828).²⁶⁾

Úpravy, které kolej přizpůsobily nové funkci zámku, proběhly především v patře. Šestiboká věž byla snížena na spojovací krček, zaklenutý v patře plackovou klenbou. Tím došlo k propojení výškově rozdílného patra východního a jižního křídla, které dosud v úrovni patra obstarávala jen chodba v západním křídle. Záchodová věž při východním průčelí jižního křídla získala romantickou podobu s cimbuřím, střílnami a kvádrovým obkladem. Uvedené romantické úpravy se odlišují od pozdějších úprav historizujících. Připomeňme, že Martin Wagner zároveň vlastnil zámek v Jirnech, který rovněž nechal přestavět v duchu dosti volného romantismu.

Další přestavby ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století proběhly již v historizujícím duchu. Roku 1888 koupil Žireč Josef Ettrich, továrník z Jaroměře²⁷⁾ a nechal upravit a vyzdobit interiéry budovy. S jeho stavebními aktivitami tak můžeme kromě nespécifikovatelných zásahů v dispozici spojit zejména vznik dekorativní figurální alegorické výmalby na stropě místnosti v jihozápadním nároží jižního křídla (č. 219) a zejména na klenbě sálu v jihozápadním nároží východního křídla (č. 211). Tamtéž se dochovala i krásná neorenesanční křbová kamna z bíle polévaných kachlů. Zámek byl obohacen řadou kvalitních řemeslných detailů (eklektická dvojitá okna, parketové podlahy, nebo sklomalby na schodišti). Snad již tehdy byly do místností v přízemí vloženy podhledy, které zakryly staré renesanční klenby a stropy.

Syn Josefa Ettricha roku 1906 upravil vnější průčelí jižního a západního křídla v neobarokním duchu.²⁸⁾ Snahou stavebníka bylo bezpochyby co nejvíce potlačit strohý „klášterní“ vzhled budovy. Fasády byly doplněny přebujelým neobarokním slohovým aparátem – pilastry, suprafenestrami, římsami a dalšími prvky. V hlavním portálu byla osazena dekorativní kovaná mříž, v jihozápadním nároží budovy vznikl balkon s ozdobným neobarokním kovovým zábradlím. Na střechy byla položena ornamentálně skládaná krytina a neobarokní plechové vikýře. Podesta hlavního schodiště na byla zpřístupněna vnějšími schody, podpíranými dvojicí osmibokých pilířů.

Na konci první republiky se do objektu nakrátko navrátil duchovní život – sestry řeholní instituce Nejsvětější svátosti.²⁹⁾ Po druhé světové válce byl objekt upraven na domov důchodců. Realizované úpravy ve druhé polovině 20. století byly již jen utilitární a nebraly ohled na architektonické kvality objektu (vestavba výtahové šachty, novodobé příčky, dveře, rozvody, podhledy a pod.), naštěstí však výrazněji nezasáhly do vnějšího vzhledu objektu, ani do historických konstrukcí.

Tepre poslední celková obnova objektu, realizovaná v letech 2002 a 2003 podle projektu ing. arch. Jana Faltý a ing. Petra Jošty, přispěla k rehabilitaci nesporných architektonických hodnot zámku, bývalé jezuitské rezidence. Zásadní význam mělo zejména odstranění novodobých příček v arkádové vstupní síni v přízemí a potlačení dalších negativních zásahů. Lze jen litovat, že z provozních důvodů nemohly být odhaleny také všechny nově nalezené renesanční klenby a stropy v přízemí staré zámecké budovy.

Autor děkuje za cenné informace projektantovi ing. arch. Janu Faltovi.



Obr. 14: Jilemnice (okres Semily), zámek. Fotografie z roku 1895 zachytla dvoukřídlný renesanční zámek s polygonální nárožní věží před velkou neorenesanční přestavbou a dostavbou (ze sbírek Krkonošského muzea v Jilemnicích).

POZNÁMKY

- 1) E. Poche, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese Královédvorském*. Praha 1937, s. 340–360; E. Poche (ed.), *Umělecké památky Čech*. Svazek IV, T/Ž. Praha 1982, s. 425–426. Praha; K. Kuča, *Atlas památek - Česká republika*. Díl 2, O/Ž. Praha 2002, s. 1333.
- 2) A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Díl V. – Podkrkonoší, Praha 1933, s. 94–95; T. Šimek (ed.), *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Díl VI. – Východní Čechy. Praha 1989, s. 574–575.
- 3) P. Vlček – P. Sommer – D. Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997; P. Vlček, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha 1999.
- 4) Např. T. Šimek, o. c. v pozn. 2; E. Poche, 1982, o. c. v pozn. 2.
- 5) J. Pešta, Žireč, bývalá jezuitská rezidence, stavebně historický průzkum. *Strojopis*, 2002–2003, archiv NPÚ – ÚOP v Pardubicích. Jižní a západní křídlo bylo v době provádění průzkumu již po celkové rekonstrukci. I tak je ale zřejmé, že tato křídla jsou jednotnou barokní novostavbou, realizovanou bez využití starších konstrukcí.
- 6) A. Sedláček, o. c. v pozn. 2. Pokud není dále uvedeno jinak, jsou veškeré historické údaje převzaty z tohoto díla a z další literatury (zejména T. Šimek, o. c. v pozn. 2; A. Sedláček, *Místopisný slovník historický království českého*. Praha 1909 (reprint 1998), s. 1039 a A. Profous – J. Svoboda, *Místní jména v Čechách*. Jejich vznik, původní význam a změny, díl IV., S–Ž. Praha 1957, s. 847.
- 7) T. Šimek, o. c. v pozn. 2.
- 8) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 2, s. 340.
- 9) *Kosmova kronika Česká*. Překlad Karel Hrdina a Marie Bláhová. Praha 1975, s. 109.
- 10) A. Sedláček, o. c. v pozn. 2.
- 11) A. Profous – J. Svoboda, o. c. v pozn. 6.
- 12) A. Profous – J. Svoboda, o. c. v pozn. 6.
- 13) Např. E. Poche, 1982, o. c. v pozn. 1, s. 427.
- 14) J. Úlovec, 2000: *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech*, s. 236–238. Praha; P. Vlček, 1999: *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, s. 425–426. Praha.
- 15) J. Anderle – V. Brych – T. Durdík – Z. Fišera – P. Chotěbor – Z. Procházka – M. Rykl – J. Slavík – L. Svoboda – J. Úlovec, *Encyklopedie českých tvrzí I*. Praha 1998, s. 262–263. Heslo Jilemnice zpracoval L. Svoboda.
- 16) Za upozornění děkuji Ing. Janu Žizkovi.
- 17) A. Sedláček, o. c. v pozn. 2; T. Šimek, o. c. v pozn. 2.
- 18) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 1.
- 19) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 1.
- 20) Průzkum kostela není předmětem tohoto příspěvku.
- 21) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 1; E. Poche, 1982, o. c. v pozn. 1.
- 22) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 1; T. Šimek, o. c. v pozn. 2.
- 23) E. Poche, 1982, o. c. v pozn. 1.
- 24) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 1; T. Šimek, o. c. v pozn. 2.
- 25) A. Sedláček, 1909, o. c. v pozn. 6.
- 26) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 1; T. Šimek, o. c. v pozn. 2.
- 27) E. Poche, 1937, o. c. v pozn. 1; T. Šimek, o. c. v pozn. 2.
- 28) T. Šimek, o. c. v pozn. 2.

NEUE ERKENNTNISSE ZUR BAUENTWICKLUNG DES SCHLOSSES (DER JEZUITENRESIDENZ) IN ŽIREČ

Das Areal des Schlosses – der einstigen Jesuitenresidenz Konstr.-Nr. 1 in Žireč (Schurz) befindet sich auf einer hoch über der Elbe situierten Terrasse in der östlichen Partie des Städtchens. Die Anfänge eines Feudalsitzes in Žireč greifen vermutlich in das 15. Jahrhundert zurück. Im 15. und 16. Jahrhundert hatten sich die Besitzer öfter geändert, bis 1539 das Dorf mit der Feste Adam Zilvár (Zylvar) von Pilnikau auf Silberstein kaufte. Im Jahre 1581 wurde die Feste von einer Naturkatastrophe betroffen – eine Hälfte stürzte in die Elbe ein. Adam Zilvár mit seiner Gattin Anna ließ dann an der Stelle der Feste ein neues repräsentatives Renaissanceschloß erbauen.

Den Kern des heutigen Gebäudes bildet das gut erhaltene Spätrenaissanceschloß der Zilvár mit einem sechseckigen Eckturm und einer offenen Arkadenhalle im Erdgeschoß. Die Innenanordnung des Schlosses erhielt sich praktisch im vollen Ausmaß samt der Außen- und Innenmauern, Gratgewölbe und Balkendecken im Erdgeschoß. Einige Gewölbe sind gegenwärtig mit neuzeitlichen Plafonds unterzogen.

Das Geschlecht Zilvár kam um sein Besitz in den Konfiskationen nach der Schlacht auf dem Weißen Berg. Kaiser Ferdinand III. stiftete Žireč 1635 dem Jesuitennoviziat zur hl. Anna in Wien. Nach 1652 wurde das alte Schloss zur Ordensresidenz umgebaut. Das Schloßgebäude wurde der neuen Nutzung teilweise angepaßt – die Arkaden wurden zugemauert und einige Teiländerungen ausgeführt. In Jahren 1668–1698 baute man an der Nordflügelwestseite die monumentale frühbarocke Kirche der hl. Anna zu, die anschließenden Räume wurden zu Kapellen umgestaltet. Frühbarocke Eingriffe in den Innenräumen der Residenz widerspiegeln sich in Altären in Kapellen und im Treppenhauseingangsportale. Wohl nach einem gewissen Zeitabstand baute man einen ganz neuen Teil zu – den Südflügel mit einer rationellen Innenanordnung mit einem Flur und fünf Zellen und den westlichen Verbindungsflügel mit einer Arkade und dem Flur.

Nach der Aufhebung des Jesuitenordens (1773) war die Residenz zum Schloß adaptiert worden, das 1825 ausbrannte. Selben Jahres kaufte das Gut der Prager Bürger und Unternehmer Martin Wagner. Notwendige Instandsetzung folgte unmittelbar dem Kauf (neues Dach, Decken im Obergeschoß, Gewölbe im Verbindungsflügel). Im Geiste des Romanismus baute man an der Ostseite den mit dem Zinnenkranz gipfelnden Aborturm zu. Im Jahr 1888 hatte Žireč Josef Ettrich, Fabrikant aus Jaroměř gekauft, der die Innenräume neobarock umgestalten ließ. Die überwältigenden eklektischen Adaptierungen erfolgten jedoch erst 1906, wobei das Schloss eine reiche neobarocke Fassade erhielt. Neuzeitliche Eingriffe nach dem zweiten Weltkrieg waren zwar zweckhaften Charakters (Trennwand- und Plafondseinbauten), aber sie beeinträchtigten zum Glück nicht ausdrücklich den Denkmalwert des Objekts.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Žireč (Schurz, Bezirk Trutnov [Trautenau]). Kaiserlicher Abdruck zur Stabilkatastralkarte, 1841. Königgrätzer Kreis, Katastralgebiet Žireč – Mkt. Schurz (Ústřední archiv zeměměřictví a katastru [Zentralarchiv für Geodäsie und Kataster] in Prag, Sign. 4610).

Abb. 2: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Gesamtansicht von Südwesten. Äußere Fassaden des West- und Südflügels – Ergebnisse der neobarocken Umgestaltung im J. 1906 (Alle Fotos des Autors, 2002).

Abb. 3: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Ostflügel.

Abb. 4: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Hof, Blick in die Südostecke. Links der verstümmelte Rest des sechseckigen Renaissanceschloßbeckturms.

Abb. 5: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Kellergrundriss 1 : 100 mit Auswertung der Bauentwicklung. Kreuzschraffiert – Renaissanceschloß der Familie Zilvár, nach 1581; schraffiert – Barockgebäude der Jesuitenresidenz, nach 1652; punktiert – Änderungen nach der Ordensaufhebung und romantischer und eklektischer Umbau zum Schloß unter den Wagner und Ettrich, 2. H. des 19., Anfang d. 20. Jh.; Flächen ohne Schraffierung – neuzeitliche Eingriffe. Unterbrochene Schraffierung – hypothetische Einordnung. Die Legende gilt auch für andere Pläne. 01-05 und 07-012 – Keller des Renaissanceschlosses; 06 – ehemaliger Pferdestall; 013-021 – Halbhuntergeschoß des Barockzubaus des Südflügels (alle Grundrisse auf Grund der erreichbaren Dokumentation aus dem J. 2002 – Arch. Dipl. Ing. Jan Falta, Dipl. Ing. Petr Jošt entworfen. Ergänzt, korrigiert und gezeichnet von Arch. Dipl. Ing. Jan Pešta, Oktober 2002-Januar 2003).

Abb. 6: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Erdgeschoßgrundriss 1 : 100 mit Auswertung der Bauentwicklung. 101 – Eingangshalle (ursprünglich offener Arkadengang); 102 – Raum mit dem Renaissance-Klostergewölbe; 103 – Kapelle des hl. Franziskus v. Assisi; 104 + 105, 107 + 108, 112, 113 – Räume mit neu abgedeckten Renaissancegewölben; 114 + 115 – Raum mit neu festgestellter Renaissancebalkendecke; 109-111 – Räume mit vorausgesetzten, bisher nicht abgedeckten Renaissancegewölben oder -decken; 116 – Raum unter dem Turm; 117-124 – Barockzubau zum Südflügel.

Abb. 7: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Obergeschoßgrundriss 1 : 100 mit Auswertung der Bauentwicklung. 201 – Flur; 211 – Raum mit dem klassizistischen(?) Klostergewölbe mit gemaltem Neorenaissance-dekoration; 212 – Raum mit Renaissance-Muldengewölbe; 213 – Verbindungshals mit klassizistischem Kappengewölbe; 214-218 – Barockzubau zum Südflügel; 219 – verbundener Raum mit eklektischem allegorischem gemaltem Dekor; 220 – Verbindungsgang im Obergeschoß des Westflügels.

Abb. 8: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Eingangshalle im Erdgeschoß – ursprünglich offene Arkadenhalle mit dem Eingang, Gesamtansicht von Westen.

Abb. 9: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Renaissance-Muldengewölbe im südwestlichen, gegenwärtig zur Barockkirche der hl. Anna anliegenden Eckraum des Nordflügels.

Abb. 10: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Neu festgestellte Holzdecke im südöstlichen Eckraum des Ostflügels. An oberen Deckenbalkenkanten deutliche Schlitz nach Deckleisten.

Abb. 11: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, Renaissance-Tonnengewölbe im Raum 112 im Erdgeschoß des Ostflügels.

Abb. 12: Žireč, Schloß – ehemalige Jesuitenresidenz, mit der hl. Annakirche, Grundriss vom Erdgeschoß (übernommen aus: E. Poche, *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okresu Královédvorském* [Verzeichnis der Kunst- und historischen Denkmäler im politischen Bezirk Königinnhof], Praha 1937).

Abb. 13: Pruněrov (Bez. Chomutov – Brunnensdorf, Bez. Komotau). Grundriss vom Erdgeschoß des gegenwärtig schon abgerissenen Schlosses mit schematischer Auswertung der Konstruktionen (übernommen aus: J. Úlovec, *Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech* [Verschwundene Burgen, Schlösser und Festen Böhmens], Praha 2000, S. 238. Korrigiert von J. Pešta. Schwarz – vorausgesetzter Ausmaß des Spätrenaissanceschlosses).

Abb. 14: Jilemnice (Starkenbach, Bez. Semily) Schloss. Fotografie aus dem J. 1895 nahm das zweiflügelige Renaissanceschloß mit einem polygonalen Eckturm vor dem wesentlichen Neorenaissance-Um- und Zubau auf (Foto aus den Sammlungen des Riesengebirge-Museums in Jilemnice).

(Übersetzung J. Noll)